

Laik Eszter

A Tödi-hegy árnyékában

A *Két obelisz*k és Márton László regényvilága

Ha az ember életében egyszerre következik el egy fájdalmas kikosarazás és az első világháború, óhatatlanul tragikus hőssé válik. Drámai sorsát csak tovább mélyíti, ha húsz év múltán újra találkozik egykori kedvesével, és immáron mindkettejüknek egy *második* háború egyre hevesebben tomboló előszelében kell talpon maradniuk. A világ és az ember voltaképpen alig változik, sugallja a történet melankóliája, maga a szerelem is ősrégi. Akibe kívül-belül mély barázdákat vájnak az évek, az a *Két obelisz*k főhőse, Karl K., aki a regény lapjain szép lassan alakul át romantikus szerelmesből rezignált megfigyelővé. Eleinte „erősnek és magabiztosnak érzi magát. Meg van győződve róla, hogy képes lesz lebeszélni a trónörököst Szerbia megtámadásáról”, később már úgy érzi, „közeledik a vénasszonyok nyara, (...) egy vénasszony jellegű könyvet szeretne elolvasni”. Karl K. és Sidonie N. baroness maguk is megtesestítik a regénycímbe megjelenő két obeliszket, emberi tartásukkal magasodnak ki a világ romjaiból. Szimbolikus jelentésükön túl az obeliszkek valóságosan is jelen vannak a regény két fő helyszínén: Csehországban és Svájcban. Míg az emberpárt kezdetben származásuk, társadalmi körülményeik (Karl K. zsidó és polgári elem, aki sehogy sem illik az arisztokrata közegbe), választják el egymástól, később – egy betegség képében – a balsors; az obeliszkpárt a földrajzi távolság – az egyik Sidiék janovicei kastélyában áll, a másik a näfelsi főtéren.

Az olvasónak, ha még nem merült el korábban Márton László regényvilágában, de meg akarja azt ismerni, érdemes a *Két obelisz*kkal kezdeni. Túl azon, hogy az író egyik legolvasmányosabb műve, bizonyos tekintetben romantikus regényt vehetünk kézbe. Nem a szó lektúr értelmében, hanem mint a 19. századi romanti-

ka jellegzetes jegyeit magán viselő, ám azokat modernizáló-újraértelmező regényt. Olykor posztmodernizáló, de csak a Márton László-i értelemben – az író sosem téveszti szem elől, hogy a regény alapvetően történetmesélés, még ha hangsúlyossá válik is az elbeszélés mikéntje. A főhőseink ideáit átható, már-már naiv szabadságeszmény, az erős líraiság, az álmok és a nosztalgia hatalma, a szüntelen erőre kapó játékos ironia mind arra készítetnek, hogy bátran olvassuk romantikus alkotásként a *Két obeliszket*, és nincsen ebben semmi anakronizmus.

Tűpontos realitásérzékekkel együtt maga a főhős, Karl K. is romantikus alkat. Az igazságért szenvedélyesen kiálló baloldali, zsidó származású bécsi újságíró, kiadó, szerkesztő, *A Reflektor* című lap alapítója, „rettegett szatirikus. (...) A sötét jelenkor egyik fényforrása”, aki az 1927-es bécsi vérengzés után a publicisztikájával vívott harc mellett teliplakátolja a várost a rendőrfőnök lemondását követelve. Ezek alapján egy osztrák olvasó rögtön beazonosíthatja a főhős modelljét, Karl Kraus osztrák költő-esszéíró-újságírót, aki Ausztriában a mai napig kultikus figura. (Az osztrák közönségnek van is módja a beazonosításra, mert a regény két nyelven született, magyarul és németül.) A magyar olvasó tájékozódását Thomas Macho kötetbeli utószava segíti, de mint a legtöbb Márton-regénynek, a *Két obeliszket*nek is sajátja, hogy nem szükséges tudnunk, milyen „valós” személyeket rejtenek a nevek, és milyen „valós” események húzódnak az egyes történetzilánkok mögött.

Egyáltalán: bármiféle valóságreferenciával óvatosan kell bánni Márton László regényvilágában. Látszólag csábító, hogy életrajzi regényként olvassuk a *Két obeliszket*, vagy a hasonló írói eljárásokat felvillantó, jóval korábbi *Minerva búvóhelyét* (itt a főszereplő Johann B. Batsányi Jánosra emlékeztet), esetleg a tizsaeszlári per irodalmi adaptációjaként tekintünk a *Hamis tanúra*. Szó sincs azonban arról, hogy ezek a regények „feldolgozásai” volnának egy-egy életútnak vagy történelmi mozzanatnak. Márton László ahhoz hasonló eljárással formálja meg a lapokon anyagát, amikor a fotográfus több rétegben fényképezi egymásra az elé táruló

látványvilágokat, némelyik réteget haloványabban, a másikat finom torzulásokkal, itt kevesebb, ott több fényvel, s az így születő műalkotás kiad egy csakis a szemünk előtt leképződő, saját valóságot.

A *Két obeliszből* is visszafejthetők az „ellenőrizhető” rétegek, ebben az utószó is segít – a mai Csehország keleti csücskében található janovicei (vagy janowitzi, ahogy az elbeszélő akkuratusan megadja a történelmi névváltozatokat) kastély, ahová a regény kezdetén Sidi meghívja Karl, valóban a baroness családjának birtokában volt; valós személyeket, Freudot, Hoffmanstaht látjuk a bécsi Café Imperialban üldögélni, ahogy valóban meggyilkolták Dolfuss osztrák kancellárt 1934-ben, és valós a regény második felének központi helyszíne, a fenséges svájci Tödi-hegy (nota bene: a Tödi jelentése 'halál'), melynek tövében 1936-ban a régi szerelmesek újra találkoznak. Karl K. kulcsmondata, a „Hitlerről semmi sem jut eszembe” – amely a regényben „a Tödi szögletesen idomtalan sziluettjét” fürkészve fogalmazódik meg benne immár idősödve és megsejtve az újabb világéget – a valóságos Karl Kraus utolsó művének nyitómondata. Hosszan sorolhatnánk még a valós mozzanatokat, de a regény, az igazi történes mégis mindezen tájak, szereplők, események *mögött* húzódik, és arról mesél, hogyan próbál tisztességes maradni a magára maradt ember egy öt kirekesztő, fensőbbeséges, cinikus, majd végül aljas és pusztító világban.

A realitás mintegy ellenpontjaként felvonulnak a Márton-féle próza elmaradhatatlan elemeiként a tarka szürreáliák: Sidi biológus unokatestvére az általa vizsgált különféle állatokká változik át, a baroness bátyja gramofonhangként utasítja el Karl bátortalan leánykérési kísérleteit – nehéz szebb, beszédesebb és ötletesebb metaforáját elképzelni a Karl finterogva elutasító arisztokratikus világnak –, ahogy svájci hegymászásuk alkalmával a kései szerelmesek emberfarkas és lavina képében felbukkanó politikusokba botlanak. De vajon nem szürreálisabb-e mindennél, hogy miközben Karl a janovicei kastélyban vendégeskedik, és szerelmük szárba szökkenéséről ábrándozik, a szomszédságában elte-

rülő birtokon Conrad von Hötzendorf osztrák vezérkari főnök a Szerbia ellen indítandó háború helyett „új terveket kovácsol” a Monarchia és Európa térképének teljes átrendezéséről, és nagy sikert arat hallgatósága előtt? Nem szürreálisabb-e, hogy Dolfuss bécsi kancellárnak nemcsak keresztnéve, de végzete is azonos a 13. században brutálisan meggyilkolt Engelbert kölni érsekével? S nem képtelenebb-e, hogy milyen pontosan beigazolódnak Karl K. megérzése „a harmincéves háborúnál is pusztítóbb” világégés közelgéséről 1914-ben?

Fantasztikum és realitás Márton László regényeiben sosem bagozható szét, már csak azért sem, mert a mesélés gesztusa, ami valamennyi művének alaphelyzete, eltörli a kettő közötti lényegi különbséget. Míg a *Hamis tanú*ban a fikciós elemek a megbízhatatlan elbeszélő szóáradatából, valamint a szereplők csapongó anekdotázásaiból és agyszüleményeiből fakadnak – nem kevés humorral fűszerezve –, *A mi kis köztársaságunk*ban maga Hömpölyzug teremti meg a fikció terét, az *Árnyas főtűc*ban pedig azok a bizonyos árnyak, amelyek már nem létező személyek történetei, addig a *Két obelisz*kben a fantasztikum egy kicsit más szerepet kap. Márton László ezúttal erősen a líra felé mozdítja el a prózát: a szürreális elemek itt a képi megfogalmazásmód legfontosabb eszközeivé válnak. Metaforák, allegóriák, szinesztéziák, csavaros nyelvi játékok beszélnek a direkt, a „prózai” közlések helyett. A tájleírások hatását érzékletesen erősítik a fejezetek élén Christian Thahäuser plasztikus fametszetei, ezek a korfestő alkotások szinte tapinthatóvá teszik a környezetet. A líraisággal párhuzamosan az elbeszélésmód is meditatívabb: sok az aprólékos tájleírás, a tűnődés, az álom, a kontempláció, mintegy beköltözhetünk a szereplők fejébe. A *Hamis tanú* ezerfelé burjánzó, az elbeszélés fonalait a kibogozhatatlanságig gabalyító, zaklatott narrációja után a *Két obelisz*k olvasása egyenesen megnyugtató: mindvégig főszereplőink sorsa marad a vezérfonal, a néhány mellékszál is ezt a szőttest szövi.

A szürrealitás kapcsán érdemes szólni a Márton László regényeiben megjelenő szatirikus-játékos hangról, amely szintén 19.

századi örökség. Márton művei közül leginkább a *Hamis tanú* tobzódik a szatirikus megoldásokban, a kikacsintós-anekdotázó-tréfálköző elbeszélésmód lépten-nyomon Mikszáthot idézi fel az olvasóban, olykor Aranyt (fel is bukkannak a műben, mint annyi más író és fiktív szereplő). A *Két obelisztk* abszurdba hajló líraisága mintha az orosz realista szatírában gyökerezne. A szatíra és a groteszk különösen nagy szerephez jut Mártonnál az amoralitás vagy a történelem abszurdításának ábrázolásában. Ennek egyik briliáns jelenete a *Két obelisztk*ben, amikor Karl K. egy ornitológus vándorgyűlésnek álcázott illegális bolseviktalálkozóba csöppen abban a tierfeldi szállodában, ahol maga is megszáll az első világháború alatt, és még egy bizonyos Vlagyimir Iljics nevű „ornitológussal” is szóba elegyedik. Nem rokontalan hang Márton Lászlóé a kortárs magyar irodalomban sem: Spiró György az utóbbi években több művében is vitriolosan mintázza meg a mai magyar valóságot.

Ahogy a szürrealitásról nem leválasztható a szatíra, úgy a szatíráról a nyelv: Márton László legsajátosabb védjegye. Különös, „láthatatlan” narrátora – mindentudó vonásai szintén a romantikus regényhagyományból táplálkoznak – regényről regényre kísér bennünket, ha más-más alakban is. Ez a rejtőzködő elbeszélő olykor aprólékosan pedáns, máskor nem győzi helyesbíteni magát, nem biztos helyszínekben és időpontokban, eltér a tárgytól, máskor minden részletet feltár a szereplők múltjából. Előképe már az 1997-es Jacob *Wunschwitz igaz történetében* felbukkan. A *Két obelisztk*ben bizalmas hangja határozza meg az elbeszélés módját: mintegy beavatja az olvasót a szereplők által még nem sejthető jövőbe, persze egyben saját korlátait is kijelöli: „[Sidi] Még nem sejtí, és Karl K. sem gyanítja, hogy ez lesz az utolsó együtt töltött éjszakájuk Janowitzban. Holnap fel fog bukkanni a kastélyparkban Max Th. gróf, méghezzá teljesen váratlanul, minden előzetes bejelentkezés nélkül. Hogy léghajóval fog-e érkezni, vagy a helyiérdekű vonattal utazik Prágából Beneshauba, ott bérkocsit fogad majd Janowitzba, azt még nem tudom. Abban is teljesen bizonytalan vagyok, hogy érkezése csakugyan teljesen

meglepetésszerű lesz-e. Karl K. számára biztosan az lesz, na de Sidi számára? Nemistudom, nemistudom.” Olykor furcsa elszólások hivatottak „leleplezni” az elbeszélő kilétét, például a regény vége felé, amikor azt mondja: „*A mai nap, ha nem tévedek, Karl K. hatvanadik születésnapja. Ahogy anyanyelvemen mondani szokás: »Isten éltesen sokáig, füled érjen bokáig!«*” Máskor komikusan „teszi helyre” saját magát, hogy ne zökkenjen ki az elvárható stílből, mint itt is: „*Hoppácska – ezt azért így nem írnám le. Robert G. füle visszazsugorodott normális nagyságára, ezzel szemben a feje búbjából kinő még egy fej, lényegesen kisebb az elsődleges fejnél, viszont ugyanazokat a vonásokat hordozza.*”

A Két obeliszknek különösen az első negyedében jellemzőek az élőlőzöt utánzó, tréfás, már-már karikatúraszerű nyelvi eszközök, melyek a hangsúlyozást szolgálják. Láttuk ezt a fenti idézetben is, de ehhez hasonló, amikor Alfred Tirpitz német admirális elképzelését tolmácsolja az elbeszélő: „Németországnak, amely évszázadok óta szárazföldi hatalom, tengeri nagyhatalommá is kell fejlődnie. Igen, ismétlem, kellkellkell.” Erről az angoloknak persze más a véleménye: „Angliának legalább kétszer olyan erős hadiflottával kell és kellkellkell rendelkeznie, mint Franciaországnak és Németországnak együttvéve.” A ’kellkellkell’ így válik a regény később is visszatérő nyelvi szimbólumává. Mondatszinten ezzel rokoníthatók a halmozott mellérendelések, felsorolások, amelyek a versszerűség felé mozdítják el a szöveget: „*Ő a nyilvánosság urológusa, patológusa és hisztológusa. A sötét jelenkor egyik fényforrása. Ő egy fáklya, egy villanykörte, egy holdsarló. Egy reflektor, vagy hogy pontosabban fogalmazzak, ő maga A Reflektor*” – olvashatjuk Karl K.-ról.

A regény szerkezetét tekintve Márton László megtartotta a szerzőteagázó és sokféle melléktörténetből művészién összeszőtt matéria koncepcióját, mégis sokkal fegyelmezettebb struktúrával áll elő, mint a *Hamis tanúban*, ahol szétfeszítik a történet keretét az *apropó*-gondolatmenetek. A *Jacob Wunschwitzban* megfogalmazott alapelv tulajdonképpen minden Márton-műben fellelhető: „Egy ember igaz története valójában emberek és dolgok megszámlálha-

tatlan sokaságának igaz története”. A *Két obelisz*k is sok kisebb történetet hord fel a vászonra, amelyek közül több akár önálló elbeszélésként (kibővítvé még regényként) is megállná a helyét. Ezekben az epizódokban csillan meg igazán az az elképesztő mennyiségű művelődéstörténeti anyag, amely Márton műveinek a sűrűjét képezi, és amelybe olyan könnyű belemerülni – vagy éppenséggel nem, ahogy a kritikák olykor felróják a Márton-regényeknek. E kritikák szerint a művelődéstörténeti momentumok ilyen mértékű halmozása élvezhetetlenné teszi a szövegeket, de a *Két obelisz*k jó arányérzékkel szerkesztett műként elkerüli ezt a csapdát. (Ezért is ideális ezzel kezdeni az ismerkedést a mártoni prózavilággal.) A mellékepizódok közül az egyik Nepomuki Szent János története, melyet egy kirándulás apropóján mesél el a narrátor, míg hőseink megállnak a hohenfurti Moldva-hídon a szent szobra előtt. Ennek az epizódnak szerkezetiileg szinte tökéletesen szimmetrikusan elhelyezett párja Engelbert kölni érsek vértanúságának története, melyet megrázó részletességgel, a maga hátborzongató drámaiságában bont ki előttünk az író. Mesteri írói fogás és katartikus hatást kelt, amikor néhány oldallal később egy kései Engelbert, Dolfuss kancellár meggyilkolásánál köszönnek vissza ugyanezek a jelenetek, s mindez Karl K. álmában jelenik meg, figyelmeztetni akarván a kancellárt a veszélyre. Önálló regénybe illő Peter Rolle, született Rosengarten Ábrahám epizódja, akit ifjú színészként Karl K. karol fel, és indítja el a karrierjét egy jelentős kölcsönrel. A kölcsön vissza nem kapásának életeken átívelő kálváriája keserédes mosolyra fakasztja az olvasót, miközben könnyeit nyeli.

Az ismétlődő motívumok mellett az olyan dramaturgiai megoldások is nagy fokú tudatos szerkesztettségre vallanak, mint a regény felére időzített síkváltás, amikor „átcsöppenünk” az 1914-es Csehországból az 1934-es Svájcba, s egy gyönyörű átvezetéssel itt válaszol Karl K. Sidi húsz éve feltett kérdésére: „Valami baj van?” Márton László sokszor maga rejti el regényeiben az értelmezés kulcsát vagy legalábbis segédletét. (Az *Árnyas fűtca* valójában végig efféle „metodikai útmutató”). A *Két obelisz*k egy jelenetében Sidi beszél hosszan az irodalmi szövegek értelmezéséről: „Egy elbe-

szélés vagy regény voltaképpen értelme olyan, mint valamely szőnyeg ornamentikája: ott van az, csak észre kell vennünk, és helyesen kell értelmeznünk. És miközben kitergetjük az epikai szövedék valóságos jelentését, a szőnyegszövedéket is kiterítjük a szobában. / Ha egy olvasó nem képes a szöveget és a szöveg ilyen módon való feldolgozására, ha sem a szőnyeg mintázatát nem tudja szemmel követni, sem a motívumok közti összefüggéseket nem fedezi fel, akkor segítségre szorul...” A szőnyegminta-hasonlat tökéletesen ráillik arra a regényre is, amit olvasunk: a mű önmagát magyarázza.

A szöveg líraisága – amely sok ponton az *Árnyas főutca* feledhetetlen képeivel és mondataival mutat rokonságot – kétségtelenül a regényzárlat felé vezető álomjelenetekben teljesedik ki. Sidi álma a regényen belül is az írói teljesítmény lobogása. „*Sidi azt álmodta, hogy megsókolta az arcát az ördög, és olyan érzése támadt, mint-ha egy izzó, hegyes vas fúródott volna a csontjába és a csontvelejébe, a testébe és a lelkébe. (...) / Álmában egyre izzóbban égett a csók nyoma, egyre tüzesebb és gyulladtabb lett az a hely, ahol az ördög szája érintette. Bedörzsölte az arcát, lemosta az arcát, de az égető érzés nem enyhült. / Valamilyen szolgálatért vagy segítségért, amelyre álmában képtelen volt visszaemlékezni, az ördög egy keresztségben nem részesült csecsemőt kívánt tőle, de ő nem volt anya, nem volt neki gyereke sem keresztelve, sem keresztelenül, még álmában sem.*” A hosszan folytatódó, képekben tobzódó álomjelenetben Sidit az általa szeretett férfi sírjánál látjuk, s a nő „*a jegygyűrűjét, amelyet Karl K.-tól kapott még a háború előtt, lehúzta az ujjáról és behajította a sírba a szeretett férfi után, és a gyűrű hangosan koppant a koporsó fedelén.*” Így búcsúzhatunk el még a regény tényleges vége előtt Karl K.-tól, aki ugyan még ott szuszog kedvese mellett egy szállodai ágyon, de a betegség árnya, na meg a Tödiről meginduló lavina már előrevetítik a véget. Bízvást mondhatjuk, hogy a kortárs magyar irodalom legszebb előrevetítése ez.